

„KRETANJE” NEPOKRETNE IMOVINE BEOGRADSKIH JEVREJA KAO POSLEDICA HOLOKAUSTA*

*Originalni naučni članak/
Original Scientific Article*

*Haris DAJČ i
Maja VASILJEVIĆ
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu*

U radu se istražuje problem oduzimanja imovine beogradskim Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. Kroz praćenje opšteg procesa uspostavljanja diskriminatornog odnosa prema građanima jevrejskog porekla krajem tridesetih godina XX veka u Kraljevini Jugoslaviji, sumiraju se odredbe kojima se u roku od samo nekoliko godina postigla diskriminacija jevrejskog stanovništva Kraljevine, najpre kroz oduzimanje radnih mesta, a potom slobode, te zatim imovine i života. Autori insistiraju na praćenju zasebnih „mikro istorija” tj. porodičnih/ličnih istorija beogradskih Jevreja i „kretanja” njihove nepokretne imovine praćenjem specifičnih procesa: arizacije, nacifikacije, nacionalizacije i najzad, restitucije.

Ključne reči: Jevreji, Beograd, Drugi svetski rat, Holokaust, nepokretna imovina, arijanizacija, podržavljenje, nacionalizacija, restitucija

Uvod

Osim što se na istorijskom makro planu odvijao kao put ka donošenju zakonskog okvira za povratak oduzete imovine Jevrejima u Drugom svetskom ratu, proces restitucije u Srbiji i pre toga SFRJ na mikro planu obeležili su i mnogostruki problemi, lične ili čak porodične, po pravilu, urbane istorije Jevreja, odnosno se-

---

* Rad je nastao u okviru projekta *Modernizacija Zapadnog Balkana* (br. 177009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije/This paper was developed as a part of the project *Modernization of Western Balkans* (No. 177009) financed by Ministry of Education, Science and technological development of the Republic of Serbia.

fardske i aškenaske zajednice u Beogradu. Problem dokumentovanja ovih „mikro istorija” kao procesa oduzimanja imovine mahom je doveo do značajnog pomaka u pogledu istraživanja pojedinih slučajeva renomiranih predstavnika jevrejske zajednice ili u slučaju kulturnih dobara.

Sama istorija pokretne (*rex in commercio*) i nepokretne imovine (*rex extra commercio*) dobijala je i osobene verzije kroz istorijski kontinuitet ponovnog тумачenja Rimskog prava u skladu sa konkretnim društveno-pravnim (ideološkim) okvirima i smenama moći nad procesima davanja/oduzimanja imovine. Istovremeno nas istorija velikih društvenih konflikata uobičajeno suočava sa pojavom oduzimanja imovine. U slučaju nacionalsocijalizma, proces konfiskovanja dostigao je neosporivu kulminaciju i bio uobličen čak i kroz teorijsku interpretaciju nepogodnosti jedne zajednice, jevrejske, u „životnom prostoru” (*Lebensraum*) budućeg Velikonemačkog Rajha. Oduzimanje jevrejske imovine i izvlačenja izuzetne ekonomske koristi iz tog postupka, postalo je višedecenijska tema i dovelo do nastanka potrebe da se u demokratskim društvima reši i problem povraćaja imovine. Međutim, nacizam je iznedrio desničarskom rasističkom i organskom ideologijom, tačnije tanatopolitikom, i sopstvenu verziju „prava na oduzimanje života”, kao kulminaciju jednog velikog društvenog procesa u modernoj istoriji razvoja moći o kojoj je prvi pisao francuski filozof Mišel Fuko (Michel Foucault) kroz diskurs o vladanju, moći, nadziranju, kažnjavanju i najzad, biopolitici.

Međutim, pre teorijske analize problema mnogostrukog oduzimanja Jevrejima koje su sproveli nacisti, u pristupu datoj temi ne može se ispustiti moralni aspekt autora koji se njome bave. Tako, neophodno je prvenstveno pristupiti konkretnim slučajevima nepravedno oduzete imovine i dalje praćenje njihove sudbine kroz posleratnu komunističku nacionalizaciju. S tim u vezi, u ovom radu su izdvojene četiri „mikro istorije” nepokretne imovine beogradskih Jevreja, u ratnom i u posleratnom periodu.

U procesu povraćaja imovine očigledno treba da učestvuju osim pravnika, istoričari, političari, te niz institucija posvećenih ovim i srodnim pitanjima. I pored eksplicitnog isticanja problema restitucije, a time konfiskovanja i nacionalizacije, održana konferencija 2014. u Beogradu, postavila je značajan akcenat na ovoj temi i u srpskoj javnosti. Međutim, u skladu sa složenim društveno-političkim, odnosno ekonomskim i socijalnim problemima sa kojima se država suočava, tema restitucije propraćena je kao još jedna od aktuelnih problema, odnosno nije ni mogao da se u takvoj konstelaciji protoka informacija izdvoji. Cilj ovog rada je nastavak rasprave

o pomenutom procesu i otvaranje teme dokumentovanja ličnih/porodičnih istorija Jevreja u Beogradu kao svojevrsnog budućeg naučnog projekta autora ovog rada čime bi se pojačala naučna, a potom i medijska vidljivost problematike restitucije u Srbiji kroz upoznavanje sa pojedinačnim slučajevima.

Položaj i prava Jevreja u osvit i tokom Drugog svetskog rata

Da bi se mogao bolje razumeti značaj Beograda u kontekstu Drugog svetskog rata i jevrejske zajednice u njemu, potrebno je sagledati širu sliku društvene i etničke strukture Kraljevine Jugoslavije pre rata, odnosno statusa i prava Jevreja. Važno je i komparativno posmatrati Beograd sa Sarajevom i Zagrebom, dakle, pratiti položaj Jevreja u ta tri grada koja su imala najznačajnije jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Inače, u Srbiji je prema popisu iz 1931. godine, živelo do 30.000 Jevreja što je bilo oko 40% ukupne jevrejske populacije u Kraljevini Jugoslaviji (Ristović 2008, 172).

Za razliku od Sarajeva, u kome je dominirala sefardska zajednica, velika većina Jevreja u Zagrebu pripadala je aškenaskoj zajednici. Sasvim istorijski i demografski očekivano, u Vojvodini su preovladavali Aškenazi, dok su južno od Save i Dunava bili u većini Sefardi. Kroz istoriju Beograda su brojčano dominirali Sefardi, ali su se od ranomodernog perioda institucionalno razvijale obe zajednice (Dajč i Vasiljević 2013). Naime, sefardska zajednica jeste bila brojnija i sa dužom istorijom u Beogradu, međutim, nakon sticanja nezavisnosti i posebno posle 1888, to jest uklanjanja diskriminatorskih zakona u Srbiji, Beograd nakon poslednje četvrtine XIX veka postaje važno odredište i za Aškenaze. Broj Aškenaza je porastao nakon Prvog svetskog rata sa nestankom granice na rekama Savi i Dunavu, kada su dobili još više na broju uključivanjem Srema i Banata u Srbiju.

Važno je primetiti da su uporedo sa razvojem institucija, to jest uzastopnom izgradnjom hramova i škola na primer, Jevreji ostvarivali dinamičnu komunikaciju na nivou različitih jevrejskih opština na tlu Kraljevine. Činili su to na različite načine, pa i preko malobrojnih, ali sve uticajnijih horskih pevačkih društava. Primera radi, Srpsko-jevrejsko pevačko društvo (nakon Drugog svetskog rata nazvano po poginulim članovima jevrejske zajednice „Braća Baruh”), od osnivanja 1876. Do Velikog rata ubrzo je postalo značajan stub povezivanja Jevreja sa većinskom zajednicom u Beogradu, a na mestu horovođa ovoh ansambla smenjivale su se značajne ličnosti tadašnjeg muzičkog života.

Da sumiramo da su Jevreji, iako malobrojni, dali „značajne doprinose na privrednom i kulturnom planu”, a njihova je integracija u većinsko stanovništvo intenzivirana od kraja XIX veka do početka Prvog svetskog rata (Ristović 2008, 172).

Građanska prava, pisana i nepisana, i opšti položaj Jevreja menjali su se nezavisno od njihovih mnogostrukih tendencija da se uključe u sve sfere života Kraljevine.¹ Unutar obe jevrejske zajednice socijalni odnosi bili su veoma razvijeni, tako da je to uslovalo veliki broj zanimanja beogradskih Jevreja: od sitnih zanatlija i trgovaca na Jaliji, gde su živeli siromašni Jevreji zajedno sa dorćolskom sirotinjom, do slobodnih profesija, državnih službenika i samostalnih poslovnih ljudi koji su bili razasuti po čitavom Beogradu sa težištem na Zeraku kao i samom centru grada. Kako je poslednji popis stanovnika u Kraljevini datirao iz 1931, mesta njihovog stanovanja su bila nedvosmisleno potvrđena preciznom evidencijom koju su nakon prvog popisa Jevreja 1941. vodili Nemci, kao i Nedićeva Vlada narodnog spasa. Okolnosti rastućeg anisemitizma bile su ono na šta beogradski Jevreji nisu mogli ni da utiču, niti da ih zaobiđu. Od sredine tridesetih godina XX veka došlo je do postepenog ekonomskog i privrednog usmeravanja ka Nemačkoj (detaljnije: Milosavljević 2010; Aleksić D. 2008), uveliko pod vlašću nacionalsocijalizma. Kri-tički posmatrano, sasvim je bilo osobeno tadašnje neutralno držanje Kraljevine Jugoslavije tokom 1939. i 1940. dok je u Evropi već trajao rat.

U beogradskoj štampi prati se jasni uzlet antisemitizma, te npr. istoričarka Olivera Milosavljević analizirajući sva glasila koja su izlazila u međuratnom Beogradu uočava:

„Dok su 1933. i naredne dve-tri godine sve dnevne novine bile pune izveštaja o stradanjima Jevreja, sa pokazivanjem, uglavnom, dosta razumevanja za njihovu sudbinu, 1938. u vreme Kristalne noći, ta pažnja nije bila adekvatna užasima koje su Jevreji preživljavali. Slično je i sa pisanjem štampe o koncentracionim logorima i dešavanjima u njima. Za razliku od 1933-1935. kada su logori bili česta tema dopisa iz Nemačke, od sredine tridesetih godina do početka rata, gotovo da se više nisu ni pominjali. Da li je razlog u promeni spoljne politike Jugoslavije, „nezameranju” Nemačkoj, ili je već dugo prisutni nacistički antisemitizam otupeo oštricu i stvorio ravnodušnost prema jevrejskoj sudbini, teško je proceniti. Tek, činjenica je da stradanje Jevreja krajem tridesetih godina

142 | 1 Videti npr. o često zapostavljenom statusu Jevrejki u: (Veselinović 1998).

više nije nailazilo na onoliko javnog saosećanja kao što je to bio slučaj početkom te decenije. Druga karakteristika pisanja štampe odnosila se na relativizovanje pojma antisemitizam. U strahu da bi i Jugoslavija bila preplavljena jevrejskim izbeglicama, kao pozitivan primer odsustva antisemitizma navođena je Čehoslovačka koja nije imala veliki broj Jevreja i zato nije želela, kako se tvrdilo, da se on povećava. Nije slučajno ni što je pojava ideje o iseljavanju Jevreja u Birobidžan na Dalekom istoku pozdravljena od svih, uglavnom konzervativnih novina koje su o tome pisale, pretpostavljajući verovatno da bi rešenje jevrejskog pitanja 'negde daleko', ujedno bilo i najbolje." (Milosavljević 2010, 242–243)²

Dakle, od 1938. do 1941. godine beleži se značajan talas jevrejskih izbeglica iz Hitlerove Nemačke, Austrije i Sudetske oblasti ka jugoslovenskom prostoru (detaljnije o ovoj pojavi: Ristović 1996). Talas jevrejskih izbeglica, pak, nije bio tako poželjan za vladu Kraljevine nakon anšlusa (*Anschluss*) koi je doveo do nove konstelacije, te Jugoslaviju okruženu fašističkom Italijom i, kao što je pomenuto, značajno privredno usmerenu ka Trećem rajhu. Pretpostavlja se, pri tom, da je oko 40.000 izbeglica prešlo jugoslovensku teritoriju, a između 1938. i 1940. pristiglo ih je oko 40.000 iz zemalja srednje Evrope (Lebl 2002, 238).

Iako načelno prihvaćeni i društveno integrisani u Jugoslaviji, Jevreji su diskriminisani putem donošenja implicitnih uredbi o ograničavanju broja, koje su inače obeležile istoriju Jevreja u Beogradu i drugim urbanim centrima i u njegovoj rano-modernoj prošlosti. Donet je kao i na drugim okupiranim teritorijama u osvit rata i tokom konflikta niz dekreta, uredbi, naređenja, eksplicitno rasno zasnovanih koje su kršili i lišavali Jevreje bilo kakvih građanskih i ličnih prava i sloboda. Romi su u gotovo svim uredbama bili pripojeni Jevrejima, dok su naredbe o komunistima često združivane sa onim namenjenim masonima na primer.

Već godine 1938. u Kraljevini Jugoslaviji započinje otpuštanje Jevreja iz nemačkih firmi. Naime, „veliki ekonomski i politički uticaj Nemaca na jugoslovensku politiku (...) krajem 1940, doveo je, prvi put u istoriji Kraljevine Jugoslavije, do uvođenja diskriminatorских mera prema Jevrejima jugoslovenskim državljanima" (Aleksić V. 1997, 50) Tako su 5. oktobra 1940. donete antisemitske uredbе o zabrani njihovog rada u veletrgovini, a zatim tzv. *numerus clauzus* koji je značio

² Detaljnije o Jevrejima pod nacionalsocijalizmom, viđenim očima intelektualaca koji su pisali za mnogobrojnu beogradsku periodiku, videti u: (Milosavljević 2010, 241–281).

svođenje broja studenata i učenika Jevreja u Kraljevini na procenat njihovog udela u ukupnoj društvenoj strukturi, kao i mere koje su se odnosile na zabranu obavljanja delatnosti s predmetima ljudske ishrane (upor. Aleksić V. 1997, 50; Ristović 2008, 172).³

Samo tri meseca kasnije, primera radi, ugledno *Opšte jugoslovensko bankarsko društvo* A. D. otpustilo je oko četrdeset zaposlenih jevrejskog porekla, što je označilo prvi takav postupak u jednoj uglednoj jugoslovenskoj firmi (Aleksić V. 1997, 50). Zapravo, „već sredinom iste godine doneta je konačna odluka da se izvrši 'arizacija personala' i to tako što bi do 31. decembra u firmi ostali samo 'arijski' službenici” (57).⁴

Ključna godina promene odnosa prema „životu” Jevreja jeste ipak 1941. jer nakon kratkog Aprilskog rata Kraljevina Jugoslavija prestaje da postoji, a Beograd postaje sedište nemačke vojne uprave. Međutim, čak je pre ulaska Nemaca u Beograd, iz Hrvatske stigao predstavnik *Sonderkommando Jugoslawien ERR (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg)*, SA-obersturmbanfirer dr Gustav Berger, koji je sa svojim saradnicima započeo sa „bezobzirnim upadima u jevrejske institucije i verske objekte, zaplenjujući arhive jevrejskih organizacija i spiskove članova jevrejske zajednice” (Lebl prema Ristović 2001, 69).

Od samog početka, okupacije, počinje „rešavanje jevrejskog pitanja” zasni- vanjem *Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst* (EG Sippo und SD) u čijem je okviru bio *Judenreferat* i poseban *Komesarijat za Jevreje*.⁵ Da bi oduzimanje imovine bilo izvodljivo, bilo je neophodno precizno sastaviti popis beogradskih Jevreja, kao i njihove imovine. Nemci su dobili okvirne podatke o Jevrejima i njihovoj imovini od folksdojčera još pre ulaska u Beograd aprila 1941.

³ Ristović navodi i podatak da je glavni zagovornik i kreator ideja antijevrejskih mera u vladi Kraljevine Jugoslavije bio Anton Korošec, ministar prosvete, bivši ministar unutrašnjih poslova, a takođe katolički sveštenik i važna ličnost u slovenačkoj katoličkoj Narodnoj stranci (2001, 172).

⁴ Istoriju otpuštanja date 1940. godine iz pomenute firme istražila je ekonomista Vesna Aleksić, te istakla i konkretne postupke prema Jevrejima, posebno onima na direktorskim mestima, kojima su čak upućivana pisma zahvalnice za njihov marljiv dugogodišnji rad, kao npr. Davidu Hohneru i Mavru Kandelu. Videti detaljnije u: (Aleksić V. 1997, 49–63)

⁵ Krajem 1941. nakratko je osnovano i *Povereništvo jevrejske zajednice u Beogradu* sa namerom da deluje kao svojevrsni *Judenrat*. Nema mnogo podataka o ovoj instituciji osim da su nemačke vlasti na čelo postavile Benjamina Flajšera koga je zbog bolesti menjao Emil Dajč (Ristović 2008, 174).

Potom, 16. aprila iste godine, izdato je naređenje da se svi Jevreji sa teritorije Beograda prijave vlastima najkasnije do 19. aprila (Veselinović 1992, 373).

U periodu april-avgust 1941, Jevreji su registrovani i obeležavani žutim trakama. Popisivanje je trajalo samo tri dana i prikupljen je najpre podatak da postoji osam i po hiljada Jevreja u Beogradu (Ristović 2008, 174; Savez jevrejskih opština FNRJ 1952, 2), da bi po konačnom spisku iz juna iste godine brojka dostigla 9.145 Jevreja, naspram dvanaest hiljada koliko ih je po procenama živelo u Beogradu pre rata. Može se pretpostaviti da se oko tri hiljade jevrejskih građana nisu odazvali, a uspešno su našli spas u bekstvu (upor. Ristović 2008, 174; Veselinović 1992, 373), iz gradova gde su ih najčešće očekivali, a često i iz zemlje. Pojedini Jevreji su se priključili NOP-u, tj. NOB-u.

Već viševekovno pitanje postojanja jevrejskih institucija u Beogradu, očekivano doživljava negativni korak unazad u Drugom svetskom ratu. Kao i jevrejski hramovi po Banatu, ubrzo je stradala i sefardska sinagoga u Beogradu Bet Jisrael u ulici Cara Uroša koja je najpre pretvorena u magacin opljačkane jevrejske imovine, a potom razrušena 1944. prilikom povlačenja nemačkih trupa.⁶

Tokom leta 1941. objavljen je veliki broj uredbi, dekreta i naredbi u *Službenim novinama* i dnevnom listu *Novo vreme* kojima su Jevrejima (i često i Romima) narušavane sve vrste sloboda i prava. Izdvajamo nekoliko ovom prilikom:⁷

OSNOVNA UREDBA O UNIVERZITETU – ...§ 1. Univerzitet, sa sedištem u Beogradu [...] pod neposrednim [je] nadzorom Ministra prosvete. [...] § 27. Jevreji i Cigani ne mogu biti slušaoci Univerziteta (visokih škola). [...] Ova Uredba stupa na snagu danom obnarodovanja u *Službenim novinama*. (Milan Nedić, O. Kuzmanović, V. Jonić, J. Kostić, M. Radosavljević, Č. Marjanović, J. Mijušković, M. Olćan, Đ. Dokić, D. Đorđević s. r. *Službene novine*, 21. oktobar 1941)

UREDBA O ŠTAMPANJU KNJIGA I SPISA – ...Jevreji, Cigani, ili ko je oženjen Jevrejkom ili Cigankom, načelno ne smeju ni sačinjavati propagandne spise i knjige ma koje vrste, niti ih izdavati i štampati. (Vojni zapovednik u Srbiji, *Novo vreme*, 23. jul 1941)

⁶ Iscrpan pregled stradanja jevrejske imovine dat je u: (Savez jevrejskih opština FNRJ 1952).

⁷ Uredbe, dekreti i naređenja protiv Jevreja publikovani su u: (Milosavljević 2006)

BRISANJE IZ ADVOKATSKOG IMENIKA – Na osnovu propisa 5 Naredbe Vojnog zapovednika u Srbiji koja se odnosi na Jevreje i Cigane od 30. maja 1941. godine [...] Odbor advokatske komore u Beogradu na sednici od 30. jula 1941. doneo je odluku da se iz advokatskog imenika izbrišu svi Jevreji advokati pod 30. majem 1941. god, s tim, da im se u smislu [...] zakona o advokatima naknadno imenuju preuzimatelji. Kako su svim izbrisanim advokatima jevrejskog porekla imenovani preuzimatelji, to se sada, objavljuje da su poimence brisani i to: 1) Adanja dr S[...] – preuzimatelj Tasić Dragutin, 2) Albala dr J[...] – preuzimatelj Vlatković dr Danilo, 3) Alvu M[...] – preuzimatelj Todorović Čedomir... (Advokatska komora u Beogradu, *Službene novine*, 10. oktobar 1941)

Pored isključivanja Jevreja iz firme, okupacione i civilne vlasti (Nedićeva „Vlada narodnog spasa”) u Beogradu pokazale su veliko interesovanje za imovinu članova jevrejske zajednice, pa čak i ubijenih ili onih Jevreja već smeštenih u logore. Osim kontinuirane potrage koju su nacisti sproveli za muzikalijama, tj. spisima, muzičkim rukopisima i narodnim i klasičnim instrumentima, može se pretpostaviti uvidom u rad Kulturne komore Rajha (*Reich Kulturkammer*) i niza srodnih kulturnih institucija, da su se prevashodno fokusirali na vizuelne umetnosti, slike i skulpture.⁸

Istoričar Milan Ristović koji se decenijama bavio istorijom Drugog svetskog rata u Srbiji navodi:

„Pljačku jevrejske imovine i zaposedanje stanova i kuća čiji su vlasnici bili Jevreji u Beogradu su započele nemačke jedinice 13. aprila, samo jedan dan po ulasku u grad. Nameštaj, umetnički predmeti, roba iz magacina jevrejskih radnji odnošena je u posebne magacine. Ovoj pohari pridružili su se i pripadnici drugih vojnih jedinica, kao i pripadnici nemačke manjine koji će nešto docnije biti postavljeni na mesta komesara u radnjama i preduzećima oduzetim od njihovih 'nearijevskih vlasnika'” (Ristović 2001, 69).

Početak maja 1941. nemački vojni zapovednik za Srbiju naređuje blokadu i oduzimanje jevrejskih uloga i drugih vrednosti iz banaka. Nakon popisa pripadnika jevrejske zajednice i bankarskih malverzacija sa njihovom imovinom, bilo je neophodno popisati precizno i imovinu, što je učinjeno prema „Naredbi br. 7”

8 O zapleni umetničkih radova Marije Rozental-Haček i jevrejske braće slikara Alekse (1917–1987) i Marka Čelebonovića (1902–1986) videti detaljnije u: (Ristović 2001, 71–72). Problem ukidanja jevrejske umetnosti u Srbiji, sa akcentom na izložbama i delima radove Leona Koena (1859–1934) i Moše Pijade (1890–1957) videti u: (Šuica 2012).

vojnog zapovednika u Srbiji početkom maja 1941 (Ristović 2008, 174). Maja 31. 1941. doneta je „Uredba koja se odnosi na Jevreje i Cigane”, kojom je predstavnicima datih grupacija zabranjen rad u svim javnim službama i zanimanjima, pristup u javne lokale, korišćenje sredstava javnog saobraćaja. Najzad, u kontekstu imovine po Uredbi od 30. maja naređeno je da:

„Jevreji i supružnici Jevreja moraju u roku od deset dana preko nadležne opštine svoga mesta stanovanja ili prebivališta prijaviti Okružnoj komandi svoj imetak sa naznačenjem gde se ova nalazi”⁹ (Veselinović 1992)

Ovom uredbom, Jevrejima je oduzeta sva imovina. Insistirano je da oni prijave mesto stanovanja, kao i svoj imetak sa naznačenjem gde se isti nalazi (Veselinović 1992; Živković 1975, 277). Prijavljivanje jevrejske imovine bilo je kompletirano do 14. juna, a na spisku se našlo 3.494 prijava imovine Jevreja i Roma.¹⁰ Takođe, uveden je obavezan rad, te je npr. izdata sledeća Naredba:

„Pozivaju se svi Jevreji muškarci od punih 14 do 16 godina, da se jave u ponedeljak 9. o.m. [...] U isto vreme imaju se javiti i sva lica koja se po naredbi Vojnog Zapovednika za Srbiju od 30. maja o.g. smatraju Jevrejima”. (*Novo vreme*, 7. jun 1941.)

Čak i pored velikog broja prijava imovine, postojalo je nezadovoljstvo zapele-
nom nepokretne imovine, te se u okupacionim dnevnim listovima često rasprav-
ljalo o tom pitanju. U članku „Šta rade Jevreji?” jednog navodnog „čitaoca” koji je
objavio list *Naša borba* navodi se sledeće:

„Jevreji su nas pljačkali na sve moguće i nemoguće načine. To svi znamo. Jevreji su organizovali masoneriju. Jevreji su organizovali komunističke ideje. Jevreji vrše sabotaže. Jevreji vode komunističke bande po šumama. Jevreji su najveći neprijatelji našeg naroda. Jevreji su posednici 1.200 kuća – palata u Beogradu. Pa šta razmišljamo? Te kuće jednom zakonskom uredbom treba da postanu državna svojina.” (Tomić 1941)

9 Detaljan spisak sa svim adresama Jevreja i supružnika koji su se odazvali na pomenutu Uredbu i prijavili svoju imovinu publikovan je u: (Veselinović 1992, 375–405).

10 Na istu listu su stavljana imena Jevreja i Roma ali se razlika može uočiti i na osnovu imena i prezimena, kao i prema zanimanjima i delovima grada gde su stanovali.

Četiri slučaja oduzimanja nepokretne imovine Jevrejima u Beogradu

Sudeći po zapisima iz Prvog narodnog reona (koji je obuhvatao celokupnu današnju opštinu Stari Grad ali i obodne delove drugih centralnih gradskih opština) koji je nastao nakon oslobođenja 1944. i koji je pokrивao centar tadašnjeg Beograda, značajan deo jevrejske imovine bio je koncentrisan u centru Beograda. To je jedan od razloga zbog kog su predmet istraživanja u ovom radu nepokretne imovine locirane u okviru nekadašnjeg Prvog narodnog reona. Drugi, daleko važniji jeste način na koji je imovina, koja je jednom u toku trajanja Holokausta bila podržavljena, odnosno arijanizovana, i nakon povratka preživelim vlasnicima veoma brzo bila ponovo u rukama države.

Osim što su nosioci imovinskih prava bili Jevreji, zajedničko za četiri slučaja oduzimanja nepokretne imovine Jevreja koji su izdvojeni u ovom radu jeste to što je istim državnim aktom imovina bila oduzeta u toku Drugog svetskog rata u korist države koja se navodi samo kao: Srbija.¹¹ Takođe, vlasnici ove četiri nepokretne imovine odazvali su se, pod pretnjom smrću, pozivu vlasti od 30. maja 1941. godine za evidentiranje beogradskih Jevreja i njihove imovine. Ono u čemu se slučajevi razlikuju jeste njihova sudbina tj. „mikro istorija” u periodu nakon 1945. u okviru novih imovinsko-pravnih odnosa mlade socijalističke Jugoslavije.

U istraživanju navedenih slučajeva korišćeni su kao najznačajniji izvor vlasnički listovi iz katastarskih knjiga opštine na kojima se nalaze svi podaci o promeni vlasničkih odnosa nepokretne imovine, a uz koji se može naći i prateća dokumentacija, odnosno same odluke o oduzimanju koje su posebno značajne za ovaj rad.

Prvi slučaj oduzimanja jevrejske imovine koji se izdvaja u ovom radu lociran je na adresi Palmotićeve 24 u kojoj je živio bračni par Olga i Alader Flajšman koje je kao vlasnike kuće zatekao rat 1941. Aladar Flajšman je bio trgovac iz Zagreba koji je zgradu zajedno sa imanjem kupio u januaru 1940. od Koste i Laposave Janović za iznos od 2.850.000 dinara. Njihova zgrada je bila oduzeta 1943. i upisana kao vlasništvo „Srbije” na osnovu Vladine Uredbe o pripadanju jevrejske imovine od 29. avgusta 1942.

Bračni par Flajšman bio je među malobrojnim beogradskim Jevreja koji su preživeli Holokaust, a da su u godinama posle rata postali državljani Austrije. Prvi pokušaj povraćaja imovine usledio je zahtevom Olgine sestre, Irene Glikštal iz

148 | 11 Naime, svi vlasnički listovi imaju kao novog vlasnika samo navedeno: „Srbija”.

Zagreba, krajem 1947. Taj pokušaj je prvobitno bio uspešan i u januaru 1948. I. Glikštal dobija polovinu kuće koja je pripadala njenoj sestri na korišćenje, uz obrazloženje da njena sestra nije u državi, te da je „usled rasističkih razloga morala da emigrira.” Međutim, juna iste godine Prvi Sreski sud za Grad Beograd poništio je odluku u korist Irene Glikštal, te pomenuta polovina kuće ponovo prelazi u državno vlasništvo.

Pet godina kasnije, tačnije, 17. marta 1953. O. i A. Flajšman dobijaju svako po svoju polovinu, skoro trinaest godina nakon kraja rata. Nova promena vlasničkih odnosa je ipak usledila početkom šezdesetih godina kada Komisija za nacionalizaciju opštine Stari grad donosi juna 1961. novu odluku kojom Flajšmani gube vlasništvo. Od nacionalizacije ostaju izuzeti jedan četvorosobni i dva dvosobna stana koje su Olga i Aladar zadržali.

Drugi slučaj oduzimanja imovine odnosi na zgradu u ulici Zmaja od Noćaja 12, koja je bila vlasništvo Vinke Konforti, žene Marka Konfortija. Njena zgrada je bila oduzeta oktobra 1942. i upisana kao vlasništvo Srbije na osnovu Vladine Uredbe o pripadanju jevrejske imovine od 29. avgusta 1942, isto kao i u ostalim slučajevima podržavljanja jevrejske imovine.

Dve godine nakon kraja rata, povodom pomenute imovine nije se ni vlasnica, Vinka Konforti, niti bilo ko drugi prijavio kao vlasnik. Odlukom Prvog sreskog suda iz marta 1949. kuća zajedno sa parcelom na raskrsnici ulica Zmaja od Noćaja i Kralja Petra postala je državno vlasništvo. Svega godinu dana kasnije, rešenjem iz marta 1950, Narodni odbor grada Beograda predao je na korišćenje datu kuću sa zamljištem gradskom povereništvu za građevinski materijal.

Vlasnica Vinka Konforti obratila se jevrejskom advokatu Avramu Mevorahu koji je vodio veliki broj slučajeva potraživanja jevrejske imovine pred jugoslovenskim sudovima u posleratnom periodu. Kao opunomoćnik zastupao je V. Konforti koja je u periodu nakon rata postala državljanin Sjedinjenih Država sa prebivalištem u Njujorku. Prvi sreski sud je doneo odluku 1961. kojom se poništavaju sve imovinske promene koje su usledile posle bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. Takvom odlukom poništena je i odluka iz 1949. kojom je imovina V. Konforti postala državno vlasništvo. Nakon šesnaest godina od završetka rata, imovina se najzad vratila u ruke svog predratnog vlasnika. Međutim, to je trajalo tri godine da bi se zatim 24. januara 1964, odlukom Skupštine opštine Stari grad kuća i parcela Vinke Konforti nacionalizovala kao vlasništvo stranih državljana i postala ponovo društvena svojina.

Tek 1971. godine, na osnovu molbe opštinskih vlasti može se videti da je Vinka Konforti dobila delimično obeštećenje za oduzetu imovinu na osnovu jugoslovensko-američkog sporazuma od novembra 1964. godine.

Treći slučaj odnosi se na porodicu arhitekte iz Beograda Matveja Ajzenberga u ulici Gundulićev venac 53. Ajzenberg je, takođe, bio među većinom beogradskih Jevreja koji su se uredno javili nemačkim okupacionim vlastima radi popisivanja njihove imovine. Pri tom, Matvej Ajzenberg je stradao na Topovskim šupama, jednim od najvećim stratišta u Beogradu, na kome je ubijen veliki broj muških članova jevrejske zajednice Beograda. Njegova supruga Greta i sin Aleksandar preživeli su rat. Greta Ajzenberg se obratila 1947. Prvom sreskom sudu. U januaru 1948, dobila je na osnovu odluke suda, odluku o poništavanju nekadašnje odluke iz 1943. kojom su kuća njenog supruga i parcela prešli u vlasništvo Srbije. Narednim Rešenjem Prvog sreskog suda iz aprila 1951. vlasnikom celokupne imovine imenovan je maloletni Aleksandar Ajzneberg, pošto se njegova majka Greta, Matvejova udovica, odrekla svog dela u korist sina. Septembra iste godine porodica Ajzenber prodaje kuću i parcelu Radoslavu Kariću iz Beograda.

Ova prodaje maloletnog Aleksandra i njegove majke Grete pokazala se veoma dalekovidom jer je svega devet godina kasnije, 1960, novi vlasnik, Radoslav Karić, izgubio kuću na osnovu Zakona o nacionalizaciji.

Četvrti slučaj koji se izdvaja u ovom radu je poseban, a to je stambeno-građevinski blok u ulici Strahinjića Bana br. 7–11 i Dušanovoj ulici br. 10–12. Naime, u pitanju je akcionarsko društvo u kojem je najveći deo akcija pripadao jevrejskim porodicama koje su na toj adresi živele i vodile svoj posao. Elias, Mešulam, Azri-jel, Finci, Milošević, Endler, Paunović, Nahman, Ruso, Đorđević, Štumes, Mandić, Mojsilović, Kajon, Alkalaj, Efraim, Petrović, Kranzthor su bile porodice čijih je trideset i dvoje članova imalo u svom vlasništvu 1939. pomenuti stambeno-građevinski prostor na kojem se nalazila Fabrika trikotaže *Elka*.

Na osnovu skupštine akcionara iz jula 1942, a nakon što je najveći broj akcionara već bio ubijen ili u logoru Sajmište, akcionari su izabrali novi Upravni odbor, kao nadzorni odbor koji čine Nemci, dok se ime fabrike menja u naziv *Rula*. Tek nakon odluke iz jeseni 1942. nekadašnja Fabrika trikotaže *Elka* zajedno sa placom upisuje se u vlasništvo Srbije.

Kraj rata doveo je do nove skupštine akcionara na osnovu koje se može precizno utvrditi broj preživelih akcionara ukoliko se taj spisak uporedi sa spiskom akcionara iz 1939. godine. Na osnovu tog spiska može se uočiti da je svega dva-

naest akcionara preživelo u odnosu na broj od trideset i dva koliko ih je bilo pre rata. Komisija za utvrđivanje ratne dobiti donela je sledeću odluku 23. januara 1946: Društvo „Elka” a.d. odnosno preživeli akcionari osuđuju se za ratnu dobit koju je kompanija ostvarila pod drugim imenom i nemačkim vlasnicima za vreme rata. Preživeli akcionari bili su osuđeni da plate na ime ratnog profiterstva njihove kompanije u korist FNRJ iznos od 9.100.000 dinara. Na osnovu rešenja Sreskog suda Beograda iste godine pravo vlasništva nad zemljištem u vlasničkom listu upisuje se kao državna imovina. Dve godine kasnije imovina se proglašava „opštenarodnom”. Komisija za nacionalizaciju je odlukama iz decembra 1958. i 1961. kojim su ostatak nepokretne imovine u dvorišnoj zgradi i zgradi u ulici Strahinjica Bana, gde su ostali da žive malobrojni preživeli akcionari, proglasila društvenom imovinom.

Zaključak: ratna iskustva i povraćaj imovine beogradskim Jevrejima

Nekoliko slučajeva koje je ovaj rad predstavio potvrđuju dalju neophodnost istraživanja života beogradskih Jevreja posle Drugog svetskog rata. Manji deo zajednice koji je izbegao uništenje u toku Holokausta suočio se sa novom stvarnošću u kojoj ga nova državna administracija nije razlikovala od svojih drugih „klasni neprijatelja”. Rezultat toga je da su u periodu posle 1945. beogradski Jevreji morali da se bore pored jednog od najtemeljnijih rezultata Holokausta, odnosno oduzimanja njihove imovine. Različiti slučajevi pokazuju nekoliko obrazaca (šablona) na koji se imovina oduzimala u godinama i decenijama nakon 1945. Način na koji je mlada socijalistička Jugoslavija uslovljavala svoje jevrejske državljane koji su želeli da se presele u novonastalu državu Izrael nije tema ovog rada. Ipak, odnos države (FNRJ) prema preživelim članovima jevrejske zajednice može se daleko bolje razumeti ako se imovinska politika Jugoslavije posmatra iz ugla socijalne borbe u kojoj su preživeli Jevreji prvo bili nekadašnji predstavnici građanstva („klasni neprijatelji”), a tek zatim saborci i žrtve okupatora.

Transparentnost predstavljanja ove teme, čini se da bi se konačno ostvarila u vidu elektronske baze, nalik bazi *Findbuch* u Austriji, to jest projekta koji je realizovao Nacionalni fond žrtava nacizma Republike Austrije (*National Fund of the Republic of Austria for Victims of National Socialism*).

Izvori:

National Archives Washington, National Archives Collection of Foreign Records Seized, Fond RG 242, Office of the Reich Plenipotentiary for the Serbian Economy, T-75 (microfilm), objavljeno 1966.

Literatura:

- Aleksić, Dragan. „Franc Nojhauzen i privredna politika nacističke Nemačke u Srbiji.” *Tokovi istorije* 1-2: 301–318.
- Aleksić, Vesna. S. 1998. „Otpuštanje Jevreja službenika Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva A. D. 1940. godine.” *Godišnjak za društvenu istoriju* 4 (1)/1997: 49–63.
- Aleksić, Vesna. S. 2002. *Banka i moć, Socijalno-finansijska istorija Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva 1918–1945*. Beograd: Stubovi kulture.
- Dajč, Haris i Maja Vasiljević. 2013. „Status Jevreja u osmanskom i habzburškom Beogradu (XVII–XVIII vek): Stranci, manjine ili saradnici?” *Limes Plus* 2: 85–103.
- Dajč, Haris i Samardžić Nikola, Belgrade synagogues after WWII u *International Conference Architecture and Ideology, Belgrade 28-30th August 2012*. Uredili Mirjana Roter Blagojević, Mako Blagojević i Marta Lazar, 1–9. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Гутман, Исраел и Хаим Шацкер. 2010. *Холокауст и његово значење*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Lebl, Ženi. 2001. *Do 'konačnog rešenja' Jevreji u Beogradu 1521–1942*. Beograd: Čigoja.
- Milosavljević, Olivera. 2006. *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Milosavljević, Olivera. 2010. *Savremenici fašizma (1). Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Molnar, Aleksandar. 2002. „Antisemitizam kao oblik rasizma.” *Nova srpska politička misao* 1:1–58.
- Molnar, Aleksandar. 2006. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 5. tom: Rat od kulta Votana do holokausta*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju: Fabrika knjiga.
- Pisarri, Milovan. 2014. *The Suffering of the Roma in Serbia during the Holocaust*. Belgrade: Forum for Applied History.
- Ristović, Milan. 1996. „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941.” *Istorija 20. veka* 1: 21–41.
- Ristović, Milan. 2001. „Pljačka umetničkog i kulturnog blaga Srbije u Drugom svetskom ratu i problemi njegove restitucije: nekoliko fragmenata.” *Istorija 20. veka* 19/1: 65–78.
- Ristović, Milan. 2005. *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočna Evropa, 1941/42 – 1944/45 – planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ristović, Milan. 2008. „Progonjeni i njihovi saučesnici: solidarnost i pomoć Jevrejima u Srbiji 1941–1944.” U *Izraelsko–srpska naučna razmena u proučavanju holokausta*.

- Zbornik sa naučnog skupa, Jerusalem–Jad Vašem 15–20. jun 2006*, uredio Jovan Mirković, 169–250. Beograd: Muzej žrtava genocida.
- Savez Jevrejskih opština FNRJ. 1952. *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Beograd.
- Todorović, Vladimir, Rajić, Siniša i Strahinja Sekulić. 2014. *Restitucija. Komentari zakona*. Projuris: Beograd, 400.
- Šuica, Nikola. 2012. „Nestanak jevrejske kulture i umetnosti.” U *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, 2: Realizmi oko hladnog rata*, Uredio Miško Šuvaković, 145–164. Beograd: Orion Art.
- Veselinović, Jovanka. 1992. „Spisak Jevreja i supružnika Jevreja koji su prema naredbi Vojnog zapovednika u Srbiji od 30. maja 1941. podneli Opštini grada Beograda prijave o imovini.” *Zbornik jevrejskog Istorijskog muzeja, Jewish studies* 6: 375–406.
- Veselinović, Jovanka. 1998. „Jevrejska žena u Beogradu od druge polovine 19. veka do Drugog svetskog rata.” U *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. 2 tom, Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup (1998)*, uredili Latinka Perović i Miomira Branković, 485–495. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Živković, Nikola. 1975. „Građa o pljački jevrejske movine u Srbiji i Banatu za vreme II svetskog rata.” *Jewish studies/Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja* 3: 277–284.
- Živković, Nikola. 1975a. *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetском ratu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Zakonska akta i periodika:

- Brisanje iz advokatskog imenika, *Službene novine*, 10. oktobar 1941.
- Dekreti o Jevrejima (i Romima): *Službene novine*, 5. septembar 1941; 9. septembar 1941; 12. Septembar 1941; 23. septembar 1941; 10. oktobar 1941; 4. novembar 1941; 14. novembar 1941.
- Izvršen je popis Cigana i Jevreja, *Novo vreme*, 9. jul 1941.
- Komesar za ministarstvo finansija propisao je uputstvo za obračun i isplatu prinadležnosti državnih platežnika i materijalnih rashoda. Jevrejima državnim službenicima počevši od 1. maja ne smeju se vršiti nikakve isplate, *Novo vreme*, 22. maj 1941.
- Naredba, *Novo vreme*, 7. jun 1941.
- Osnovna uredba o Univerzitetu, *Službene novine*, 21. oktobar 1941.
- Prijava promene stanova za Jevreje, *Novo vreme*, 22. jul 1941.
- Saopštenje Advokatske komore o brisanju Jevreja-advokata iz članstva, *Novo vreme*, 12. avgust 1941.
- Uredba o pripadanju imovine Jevreja u Srbiji. *Službene novine*, 28. avgust 1942.
- Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća. 1946 i 1948. *Službeni list FNRJ*, br. 98/46 i 35/48.
- Zakon o vraćanju imovine crkvama i verskim zajednicama. 2006. *Službeni glasnik RS*, br. 46/2006 od 2. juna 2006. godine.

Summary:**“MOVING” OF IMMOVABLE JEWISH PROPERTY IN BELGRADE AS A CONSEQUENCE OF HOLOCAUST**

The focus of this research is the process of arianization of the immovable Jewish property in Belgrade and its fate in the post war years.

The introduction is focused on the life of Belgrade Jews in the prewar years, first Antisemitic laws and discrimination of Belgrade Jews. In a course of the few months and years once equal citizens lost their jobs and positions. The worst happened after the German occupation in April 1941. the new authorities made lists of all Belgrade Jews and all of their property. After the Holocaust there were less than 15% of Belgrade Jews left with just scratches of their prewar possessions.

The new Yugoslavia did not help much economical situation of its Jewish citizens, the mechanics of keeping as state property the immovable property that was taken as the result of the Holocaust, remained strong and constant in the decades following 1945. The 4 different case studies describe different cases of nationalization of the Jewish property by the Yugoslav state. Outcome in all of the 4 cases was the same and although the old owners were accepted as the Nazi victims their property was still the property of the old Belgrade bourgeoisie. That is the reason why the Holocaust in Belgrade and its consequences were so devastating and one of the answers why once big and prosperous Jewish community of Belgrade could not escape hard post war years.

Key words: Jews, Belgrade, World War II, Holocaust, immovable property, aryanization, nationalization, restitution

Prijavljen: 20. 8. 2014.

Recenziran: 1. 9. 2014.

Prihvaćen: 10. 9. 2014.